

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
проректора Харківського національного університету внутрішніх справ
Бурдіна Михайла Юрійовича на дисертацію
Махаринця Михайла Євгеновича на тему: «Еволюція правового
регулювання земельних відносин на Волині
в 1939 – 1960-х роках», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 – Право**

Об'єктивне ставлення як до історії поступу людства, так і до історії українського народу, якщо її розглядати з точки зору права як соціокультурного феномена, свідчить про те, що усунення юридичної нерівності та боротьба проти свавілля є одними з найбільш масштабних і споконвічних питань для юриспруденції. Численні дискусії стосовно шляхів і способів їх вирішення, неодмінно ведуть до усвідомлення необхідності визначення правових образів, аналізу традицій і тенденцій правового регулювання земельних відносин у ретроспективному вимірі. Несправедливе ставлення до тих, хто завжди працював на землі, що проявлялося у формі непосильних податків, юридичної нерівності в ході набуття права власності чи іншого права на землю, існування привілеїв для певних соціальних груп населення, переконаність політичної еліти в тому, що земля є не загальнонаціональним багатством, а джерелом особистого збагачення, в тому чи іншому вигляді були повсякденним явищем на території України майже до кінця ХХ ст. За таких умов концентрація пізнавальних зусиль та узагальнення наукових дискусій, що відбуваються навколо вивчення юридичної спадщини у сфері земельних відносин, виявляється як адекватна відповідь на виклики часу, оскільки сучасне вітчизняне праводержавотворення супроводжується перетвореннями правових основ земельних відносин. Безумовно, це досить складне завдання, проте воно цілком посилює науковому співтовариству, що не виключає внеску в нього й самостійних наукових розвідок. До переліку останніх слід віднести наукову

працю Махаринця Михайла Євгеновича на тему: «Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках».

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена, по-перше, змістово-предметним чинником – необхідністю комплексного осмислення сутності, змісту та особливостей правового регулювання земельних відносин на Волині протягом 1939 – 1960-х років. По-друге, практично-прикладним фактором – потребою проведення земельної реформи в сучасній Україні з урахуванням глибокого розуміння та всебічного врахування регіональних особливостей земельних правовідносин, що сягають своїм корінням попередніх етапів генезису вітчизняної державності та національної правової системи. Розвиваючи земельне право, суб'єкти правотворчості зобов'язані враховувати не лише радянське законодавство, але й сучасні особливості та характер правосвідомості громадян, що ґрунтуються на попередньому історичному досвіді. По-третє, освітньо-світоглядним чинником – необхідністю подальшого розвитку вітчизняної юридичної освіти, посилення її національної складової під час викладання історико-правових навчальних дисциплін, оскільки досвід боротьби українського народу за свої суб'єктивні права, правосуб'єктність, яка означає можливість жити не в чужій, а у власній державі, невід'ємно пов'язаний із справедливим і демократичним вирішенням земельного питання.

Незважаючи на поступове збільшення наукового доробку з приводу земельної політики та практики її правового опосередкування в українських землях на різних історичних етапах, низка питань усе ще потребує пошуку максимально повної адекватної відповіді на них, оскільки системні наукові праці монографічного характеру з відповідної проблематики з урахуванням регіональної специфіки на теперішній час відсутні. Зберігає свою актуальність проблема комплексного аналізу ідейних, організаційних та інших засад діяльності суб'єктів владних повноважень, які здійснювали нормативно-правову регламентацію земельних відносин, а також у цілому ролі держави як специфічного учасника цих відносин на Волині протягом 1939 – 1960-х років.

Важливість теми дисертаційного дослідження М.Є. Махаринця

підтверджуються й тим фактом, що наукова кваліфікаційна праця має тісний зв'язок з науковими програмами, планами, темами й грантами. Зокрема науковий пошук здійснювався на кафедрі історії держави та права Національної академії внутрішніх справ у межах комплексної теми науково-дослідних робіт «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (номер державної реєстрації 0113008189). Таким чином, вибір теми дисертаційного дослідження автором є цілком виправданим, доречним і своєчасним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертант обґрунтовує, використовуючи значну історіографічну та джерельну базу. Так, у працях радянських, зарубіжних і вітчизняних істориків держави та права проблематика генезису правового регулювання земельних відносин у ХХ ст. вивчена доволі повно. Однак опрацювання його регіональних особливостей у новітній період лише розпочинається, зокрема це судження стосується й Волині. У науковій літературі тільки частково висвітлюються окремі аспекти цієї проблеми. Відсутність у радянській і пострадянській історіографії комплексного наукового вивчення еволюції правового регулювання земельних відносин обумовила нагальну потребу неупередженого аналізу та оцінки наслідків цього процесу (с. 49). Представлена на рецензування наукова праця розширює спектр знань стосовно характеру і змісту особливостей економічного та соціально-політичного розвитку регіону й дозволяє визначити місце Волині в загальноукраїнських процесах, що мали місце в середині ХХ ст.

Опрацьована джерельна база дисертаційної роботи, що складається з архівних документів та інших матеріалів, є достатньо репрезентативною щодо вивчення актуальної та важливої наукової проблеми. Підґрунтя наукової праці становлять систематизовані багатоманітні джерела, представлені в достатньому обсязі, оптимальному для отримання необхідної, якісно нової інформації, досягнення поставленої мети дослідження та вирішення конкретних наукових завдань і цілей дисертації. Джерельна база дослідження об'єднує: архівні матеріали; матеріали збірників документів радянського, польського, німецького

та українського походження; мемуарну літературу; періодичні видання міжвоєнного, воєнного й післявоєнного періодів (с. 50 – 61).

З метою забезпечення об'єктивності, всебічності та повноти вивчення предмета дисертаційного дослідження, а також для отримання обґрунтованих результатів у науковій роботі використано систему філософських, загальнонаукових і конкретнонаукових методів пізнання (с. 61 – 67). У результаті чого наукова праця дістала необхідне інформаційне наповнення, а твердження та висновки є логічними й аргументованими. Результати дослідження становлять певний внесок у розвиток юридичної науки та можуть бути використані в ході подальших перспективних розробок історико-теоретичних і галузевих питань з удосконалення та підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин в Україні.

Достовірність і новизна наукових положень дисертації, повнота їх викладу в опублікованих працях. Достовірність і наукова новизна положень дисертації забезпечуються досягненням мети дослідження та реалізацією його завдань. Висновки, викладені в розділах, та загальні висновки до дисертації логічно випливають з її тексту. На основі цих висновків автор узагальнює та розвиває історико-правові знання про сутність, зміст та особливості правового регулювання земельних відносин на Волині протягом 1939 – 1960-х років.

Публікації здобувача за темою дослідження щодо їхньої кількості та обсягу відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Значна частина історико-теоретичних положень і висновків дисертації відображена в дев'яти наукових працях, зокрема у трьох статтях у наукових фахових виданнях України, одній статті в науковому періодичному виданні іншої держави (Республіка Польща), а також у п'яти тезах доповідей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій. Предметом означених публікацій є різні аспекти та прояви еволюції правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках. Наукові праці є різнобічними та достатньо повно репрезентують матеріали дисертації. Основні її положення обговорено на засіданнях кафедри історії держави та

права Національної академії внутрішніх справ, а також оприлюднено на п'яти науково-практичних конференціях: «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива» (м. Київ, 30 листопада 2018 р.); «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива» (м. Київ, 29 листопада 2019 р.); «Україна-Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (м. Київ, 14 – 15 травня 2020 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті» (м. Рівне, 16 – 17 жовтня 2020 р.); «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 15 – 16 січня 2021 р.).

Оцінка змісту дисертації. Вдалою слід вважати внутрішню архітектуру дисертації, яка визначається змістом проблеми, метою і завданнями дослідження, логікою викладення опрацьованих матеріалів і документів. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (385 найменувань на 37 сторінках) і двох додатків (на дев'яти сторінках). Повний обсяг дисертації становить 244 сторінки, з них основного тексту – 198 сторінок. Обсяг основного тексту роботи складає 8,2 авторських аркушів, що цілком відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, встановленим для кандидатських дисертацій з суспільних і гуманітарних наук.

У вступі автор обґрунтовує вибір теми дослідження, визначає зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами та грантами, мету й завдання, об'єкт і предмет, хронологічні й територіальні межі наукового пошуку, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, зазначає наукові заходи та форми апробації результатів дослідження, а також окреслює структуру та обсяг наукової праці.

Перший розділ дисертації М.Є. Махаринця, присвячено з'ясуванню стану наукової розробки проблематики правового регулювання земельних відносин на Волині протягом 1939 – 1960-х років, а також аналізу джерельної бази та визначенню методологічних засобів дослідження правового опосередкування

земельних відносин на території волинського регіону в зазначений хронологічний період. Опрацювання історіографічної бази та сукупності правових актів засвідчило, що з урахуванням достатньої кількості наукових досліджень як загального, так і спеціального характеру, є усі підстави вважати, що ґрунтовних наукових розробок, які б надавали цілісне уявлення про еволюцію правового регулювання земельних відносин на Волині в межах зазначеного історичного періоду немає. Проаналізована джерельна база наукового пошуку, що складається з архівних неопублікованих і виданих матеріалів, дає достатні підстави для розв'язання цієї наукової проблеми та представлена багатьма різновидами матеріалів і документів. У науковий обіг було введено низку архівних документів, що раніше не використовувалися. Методологічна база дослідження забезпечила повноту, достовірність, належну якість і практичну значущість дисертаційного дослідження. Сукупність систематизованих і апробованих принципів наукового пізнання (науковість, плюралізм, об'єктивність, єдність історичного та логічного, комплексність), дослідницьких підходів (системний, діяльнісний) і наукових методів (діалектичний, герменевтичний; історичний, структурний, функціональний; історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний, статистичний, аналітичного групування) дозволила ґрунтовно пізнати та всебічно розкрити історико-правові аспекти еволюції правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках.

Другий розділ дисертації М.Є. Махаринця охоплює висвітлення стану земельних правовідносин у Волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (1921 – 1939 рр.) напередодні входження Волині до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, розкриття особливостей правового регулювання земельних відносин у період утвердження радянської влади на Волині в 1939 – 1941 рр., а також характеристику сутності та змісту земельної реформи німецької окупаційної влади та особливості її проведення на Волині в 1941 – 1944 рр. Трансформація правового опосередкування земельного питання на Волині тісно пов'язана з належністю цієї території в досліджуваний період

до різних держав з докорінно відмінними економічними й правовими системами. Протягом 1920 – 30-х років польський уряд проводив аграрну реформу з метою розв'язання економічної та політичної кризи на окупованій частині України, суть якої на Волині зводилась до парцеляції, комасації, меліорації та ліквідації сервітутів, заохочення українських селян до еміграції, а також колонізації західноукраїнських земель, і в першу чергу волинських, польськими військовими та цивільними осадниками. З встановленням наприкінці 1939 р. радянської влади на Волині правовий режим земельних відносин кардинально змінюється. Якщо раніше вони ґрунтувалися на засадах приватної власності та ринкових відносин в економіці, то за радянської влади відбувається ліквідація приватної власності на землю через конфіскацію та її перехід у державну власність. У період нацистської окупації на Волині сформувалися певні особливості земельних правовідносин, що не були характерними для інших округів, які входили до складу Райхскомісаріату «Україна». Якщо на більшості території Райхскомісаріату «Україна» основною формою господарювання на селі залишились радянські колгоспи, перетворені у громадські, а пізніше – в землеробські господарства, то специфікою Волині було те, що тут практично не було колгоспів, основною формою господарювання залишалось індивідуальне одноосібне земельне користування.

Третій розділ дисертації, присвячено розкриттю організаційно-правових засад становлення радянської моделі земельного устрою на Волині в умовах збройного протистояння з українськими національно-визвольними силами протягом 1945 – 1947 рр., з'ясуванню особливостей правового опосередкування земельних відносин у Рівненській і Волинській областях Радянської України в післявоєнний період, а також розширенню меж і систематизації історико-правових уявлень про наслідки функціонування радянської системи землеволодіння в Рівненській і Волинській областях протягом 1953 – 1960-х років. У післявоєнний період з остаточним утвердженням радянської влади на Волині відбулась ліквідація інституту приватноправових відносин і встановлення державної власності на землю через проведення колективізації.

Цей процес був розтягнутий у часі у зв'язку з наслідками війни, історичними умовами краю та діяльністю на Волині Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. Водночас протягом 1945 – 1947 рр. посилювався економічний тиск на селянина через обмеження землекористування, запровадження непосильних податків, що ускладнювали або робили економічно не вигідним ведення індивідуального селянського господарства, впровадження плану хлібозаготівель, який фактично став інструментом відчуження селян від виробленої ними сільськогосподарської продукції. Станом на 1953 р. волинське село було повністю колективізоване. Відбулася повна уніфікація земельних відносин з усіма рисами, характерними для суспільно-політичного та економічного ладу Радянського Союзу – закріплення права власності за державою та остаточне позбавлення селян юридично забезпеченого суб'єктивного права бути власником землі. Право власності на землю було повністю монополізоване державою й лише вона мала всі три правомочності власника – володіння, користування та розпорядження.

У висновках М.Є. Махаринець узагальнює найбільш важливі наукові та практичні результати дисертації, визначає наукові проблеми, для розв'язання яких можуть бути застосовані результати дослідження, а також можливі напрями продовження наукових пошуків за тематикою дисертації.

Отже, оцінюючи зміст дисертації, можна дійти висновку, що автор представленої кваліфікаційної наукової праці спромігся досягти поставленої наукової мети й упоралася із завданнями дослідження. Винесені здобувачем на публічний захист висновки відповідають поставленим науковим завданням.

Водночас дисертація Махаринця Михайла Євгеновича «Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках» містить деякі **недоліки та дискусійні положення:**

1. Потребує доопрацювання методологічна складова дослідження особливостей еволюції правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках, зокрема в частині розширення та конкретизації методологічного інструментарію. Так, автор цілком слушно використав у ході

наукового пошуку сукупність принципів наукового пізнання, дослідницьких підходів і наукових методів. При цьому до методологічних підходів було віднесено лише системний і діяльнісний (с. 63 – 64). На жаль, здобувач не застосував у ході опрацювання предмета дослідження гносеологічний потенціал таких методологічних (дослідницьких) підходів як антропологічний і потребовий. Адже беззаперечним є той факт, що сучасна вітчизняна юридична наука утверджується у статусі гуманітарної, переживає «антропологічний поворот». Основу антропологічного підходу складає вивчення правового буття людини. Цей підхід виходить із того, що біологічна незахищеність людини породжує потребу в соціальних формах спільної діяльності, в тому числі у праві, основу якого складають правовідносини, зокрема земельні. Антропологічний підхід ставить людину як «міру всіх речей» у центр правової реальності, вивчає її роль у створенні цієї дійсності, життєдіяльність усередині неї, взаємний вплив (включаючи деструктивний) людини та правової реальності. У свою чергу потребовий підхід – це методологічне підґрунтя сутнісного пізнання права, ключ до виявлення соціальної сутності праволюдських явищ. В основі цього підходу лежить аксіоматична ідея про те, що соціальна природа, сутність явищ (у тому числі й земельних правовідносин) – це їх здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів права.

2. Потребує додаткової аргументації необхідність виходу за хронологічні межі дослідження (с. 17), що задекларовані в назві роботи періодом 1939 – 1960-х років. Так, підрозділ 2.1 дисертації, присвячений характеристиці стану земельних правовідносин у Волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (1921 – 1939 рр.) напередодні входження Волині до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. У рамках цього структурного підрозділу праці автор приходить до висновку, що в 1920–30-ті роки польський уряд розробив цілісну концепцію аграрної реформи, що носила паралельно-послідовний характер і була розрахована на тривалу перспективу. При цьому в контексті аграрної реформи реалізовувались такі основні напрями: парцеляція, комасація, меліорація, ліквідація сервітутів, а також колонізація Волині

польськими військовими та цивільними осадниками. Звідси слідує, що назва розділу 2 «Розвиток земельних правовідносин на Волині в 1921 – 1944-х роках» і підрозділу 2.1 «Правовий режим земель Волинського воєводства у складі Другої Речі Посполитої (1921 – 1939 рр.)» за формою і змістом дещо виходить за хронологічні рамки предмета дисертаційного дослідження.

3. Незважаючи на комплексність і систематизованість історіографічної та джерельної бази представленої на рецензування дисертаційного дослідження, поза увагою автора опинилися деякі наукові праці, що тісно пов'язані з предметом наукового пошуку, зокрема: Олешко П.С. Еволюція землеволодіння на Волині – друга половина XIX – початок XX ст. (Луцьк, 2001 р.), в якій на підставі аналізу архівних документів, вітчизняних і зарубіжних історіографічних джерел проаналізовано процес реформування землеволодіння на Волині другої половини XIX – початку XX ст.; Галуха В.Л. Комасація у Волинському воєводстві (1921 – 1939 рр.) (Львів, 2008 р.), в якій на основі опрацювання широкого кола архівних документів, вітчизняної та зарубіжної історіографії, матеріалів періодичної преси досліджено передумови та підготовчі заходи до проведення комасації в краї в ході аграрної реформи Другої Речі Посполитої; Долганов П.С. Український економічний націоналізм на західноукраїнських землях: 1919 – 1939 рр. (Луцьк, 2010 р.), в якій висвітлено основні ідейні складові економічного націоналізму в програмах українських політичних партій, професійних і громадських організацій і рухів, у тому числі й ті, що стосувалися вирішення земельного питання.

4. Для більшої концептуалізації наукових положень і висновків дисертаційного дослідження доречно було ширше використовувати з подальшою характеристикою теоретичні узагальнення фактичного історико-правового матеріалу, подій і фактів з еволюції правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках, зокрема категорій і понять теорії правового регулювання суспільних відносин таких як методи, засоби, способи, типи і стадії правового регулювання, його механізм, а також вчення про правові відносини, в тому числі структура (склад) правовідносин, суб'єкти

(учасники), об'єкти та зміст правовідносин, юридичні факти тощо.

Проте наведені вище недоліки та зауваження дисертації не впливають на її загальну позитивну оцінку.

Оформлення дисертації в цілому відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України. Під час рецензування кваліфікаційної наукової праці запозичень матеріалу без посилання на відповідні джерела не виявлено. Дисертація підготовлена державною мовою на достатньому науковому рівні.

Підсумовуючи, є всі підстави стверджувати, що дисертація Махаринця Михайла Євгеновича на тему: «Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939 – 1960-х роках» є кваліфікаційною науковою працею, виконаною здобувачем особисто у вигляді спеціально підготовленого рукопису, що містить нові науково обґрунтовані результати проведеного дослідження, яке вирішує конкретне наукове завдання, що має істотне значення для історико-правової науки. Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України 6 березня 2019 р. № 167, а її автор – Махаринець Михайло Євгенович – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

**Офіційний опонент – доктор юридичних наук, професор,
проректор Харківського національного університету
внутрішніх справ**

8 квітня 2021 року

Михайло БУРДІН